

mgr Piotr Owczarek

*Ceramiczne detale w gotyckiej architekturze sakralnej na terenie Pomorza Wschodniego. Problematyka technologiczna, konserwatorska i restauratorska na przykładzie kościoła pw. św. Barbary w Lalkowach oraz innych wybranych kościołów z XIV-XV wieku*

Promotor: prof. dr. hab. Janusz Smaza

### **Opis pracy doktorskiej**

Obszar Pomorza Wschodniego charakteryzuje się bogactwem gotyckich kościołów powstałych w okresie największego rozwoju ceglanej architektury regionu, w związku z opanowaniem go przez państwo zakonu krzyżackiego i zagęszczeniem istniejącej już sieci parafialnej (1308-1466). Do dziś na badanym terenie przetrwało ponad 50 zabytków (nie wliczając obszaru Gdańska), wśród których przeważającą większość stanowią kościoły wiejskie. Te pozornie pozbawione cech indywidualnych, niewielkie świątynie parafialne, obok miejskich far i monumentalnych założeń klasztornych w istotny sposób dopełniają obraz gotyckiej architektury regionu. Ten bogaty i zróżnicowany materiał nie był dotąd przedmiotem osobnych, kompleksowych badań.

Podjęcie tematu niniejszej rozprawy wynika z potrzeby znalezienia właściwych rozwiązań konserwatorskich w zakresie ochrony elementów ceglanych elewacji w architekturze Pomorza. Praktyczną część pracy stanowi konserwacja i restauracja elewacji prezbiterium pochodzącego z XIV/XV w. kościoła pw. św. Barbary w Lalkowach, który na tle architektury regionu wyróżnia się bogatym repertuarem form ceramicznego detalu, uzupełnionym malarskim, ornamentalnym opracowaniem. Głównym założeniem prac było wykonanie zachowawczej konserwacji struktury elewacji z elementami rekonstrukcji, w wyniku których zostałby przywrócony oryginalny, zbliżony w miarę możliwości do średniowiecznego, wygląd estetyczny.

Pytanie o możliwość i zakres przywrócenia utraconych pierwotnych wartości estetycznych gotyckim zabytkom stanowi podstawowe zagadnienie rozprawy. Z tego powodu istotne jest rozpoznanie techniki i technologii produkcji ceramiki budowlanej oraz procesu wznoszenia konstrukcji murowanych z uwzględnieniem prac wykończeniowych mających zasadniczy wpływ na osiągnięty wcześniej końcowy efekt estetyczny zewnętrznych elewacji. Naukowego opracowania wymaga powszechne współistnienie ceramicznego detalu z kolorystycznym opracowaniem, które jako nośnik wartości estetycznych i technologicznych jest istotnym dopełnieniem gotyckiej architektury Pomorza, a w związku z brakiem odpowiedniej świadomości w środowisku konserwatorów bywa niedoceniane w realizowanych współcześnie pracach restauratorskich.

Istotnym elementem poszukiwań właściwych metod i środków konserwacji jest rozpoznanie obecnego stanu zachowania ceramicznych detali średniowiecznej architektury. Szczegółowe zapoznanie się z zachowanym materiałem zabytkowym i wyciągnięcie ogólnych wniosków dotyczących powyższych zagadnień umożliwiły przede wszystkim badania terenowe elewacji zachowanych gotyckich kościołów z obszaru Pomorza polegające na inwentaryzacji zachowanego ceglanego detalu architektonicznego.

Zakres terytorialny prac badawczych, w tym inwentaryzacje ceramicznych kształtek z gotyckich kościołów z XIV-XV w. objął Pomorze Wschodnie jako historyczną dzielnicę Polski leżącą po zachodniej stronie dolnej Wisły czyli centralną i zachodnią części obecnego województwa pomorskiego i północno-zachodnią część kujawsko-pomorskiego. Można zaobserwować wyraźne zagęszczenie zabytków wzdłuż pasa nadwiślańskiego. Poza tym obszarem znajduje się kilka rozproszonych obiektów (Świecie, Chojnice, Kartuzy, Żuków, Lębork, Żarnowiec, Puck). Większość z nich to niewielkie, wiejskie kościoły, które przetrwały w różnym stanie zachowania – niektóre z nich przekształcono w czasach nowożytnych, nieliczne uległy znacznym zniszczeniom w czasie ostatniej wojny, z czego kilka pozostawiono w formie trwałej ruiny (Rumia, Steblewo, Wocławy). W zrealizowanej inwentaryzacji ceramicznego detalu architektonicznego pominięto zabytki z terenu miasta Gdańska, stanowiące osobny, obszerny problem badawczy.

Praca składa się z dwóch tomów.

Pierwszy tom stanowią cztery rozdziały, z których każdy jest podzielony odpowiednio na podrozdziały i paragrafy.

W pierwszym rozdziale krótko nakreślono uwarunkowania historyczne początków i rozwoju gotyckiego budownictwa ceglanego na Pomorzu Wschodnim. W następnej części omówiono przyjęte kryteria analizy ceramicznego detalu występującego w sakralnej architekturze regionu oraz przedstawiono i podsumowano wyniki przeprowadzonej inwentaryzacji materiału zabytkowego. Zebrany materiał usystematyzowano i przedstawiono w ciągach typologicznych w załączonych tabelach. W kolejnym podrozdziale i paragrafie opisano elewację kościoła w Lalkowach ze szczególnym uwzględnieniem ceglanego detalu i jego przemian na przestrzeni wieków oraz podjęto próbę ukazania opisywanej elewacji na tle architektury Pomorza.

Rozdział drugi poświęcony jest zagadnieniom technologicznym i opisano w nim zasady organizacji średniowiecznych cegielni z uwzględnieniem produkcji cegieł konstrukcyjnych, ceramicznych detali architektonicznych oraz procesu ich suszenia i wypału. Następnie omówiono zagadnienia techniczne i technologiczne konstrukcji murów kamienno-ceglanych i ceglanych. Scharakteryzowano też zagadnienia związane ze spoinowaniem murów, a następnie omówiono istotne aspekty technologiczne i estetyczne prac wykończeniowych i związaną z nimi rolę kolorystycznego uzupełnienia ceglanej architektury gotyckiej, zarówno w postaci czerwonych monochromii na licach elewacji wraz z profilowanymi kształtkami, jak i ornamentalnego uzupełnienia malowanymi maswerkami. W ostatnim podrozdziale skupiono się na opisie budowy technologicznej wschodniej elewacji prezbiterium kościoła pw. św. Barbary w Lalkowach.

Trzeci rozdział składa się z dwóch podrozdziałów i charakteryzuje procesy niszczenia zabytkowej ceramiki architektonicznej. W pierwszym podrozdziale dokonano podziału

i opisu czynników niszczących. Opisane procesy zilustrowano licznymi przykładami pomorskich zabytków. Drugi podrozdział skupia się na stanie zachowania i przyczynach zniszczeń wschodniej elewacji prezbiterium kościoła lalkowskiego, ze szczegółowym uwzględnieniem jej części składowych : mur ceglany z detalami architektonicznymi, spoinowanie, tynkowane blendy i fryz.

Ostatni, czwarty rozdział omawia problematykę konserwatorską i restauratorską średniowiecznej architektury ceglanej w aspekcie technologicznym i estetycznym. Kolejno opisano w nim istotne części składowe procesu konserwacji: prace badawcze, zabiegi konserwatorskie oraz podjęto problematykę estetyki wykonywanych prac restauratorskich.

W drugim podrozdziale zamieszczono sprawozdanie z przeprowadzonych w 2019 r. prac przy wschodniej elewacji prezbiterium kościoła w Lalkowach, osobno omawiając prace badawcze (kwerenda archiwalna, bibliograficzna oraz badania archeologiczne, architektoniczne i konserwatorskie) i prace konserwatorskie oraz restauratorskie z opisem zastosowanych metod i środków.

Drugi tom podzielono na dwie części.

Pierwsza z nich zawiera dokumentację fotograficzną wschodniej elewacji prezbiterium lalkowskiego kościoła. Zamieszczone w niej fotografie dokumentują stan zachowania zabytku przed rozpoczęciem prac, w trakcie oraz po ich zakończeniu.

Drugą część tomu stanowią trzy załączniki – sprawozdania z badań laboratoryjnych próbek pobranych z lalkowskiej elewacji. Wyniki badań uzupełniły poznanie budowy technologicznej zabytku, stanu zachowania i stały się podstawą opracowania właściwego postępowania konserwatorskiego.